
STIK ZVOKA DVEH KULTUR

RAJKO MURŠIČ

*Iglupse igalangit taimak mikitigivut sekinerub
issagutingit iterungnangimatta iglonut.
(Ne dovoli, da bi bila okna tvojega doma tako majhna,
da ne bi mogla sončna svetloba vstopiti v notranjost.)*

STAR ESKIMSKI PREGOVOR

Pozicija, ko opazujemo dve kulturi v njuni jasni obliki, nam še ne daje možnosti pravega vpogleda v celoto vsake posebej, še manj pa nam je dano prikopati se do primerjav med njima (torej do skupnih točk in razlik). Zato je toliko pripravnejša tista pozicija, ki omogoča vpogled z roba obeh. Vsaka kultura se nam razkrije šele takrat, ko jo gledamo z roba (ne od znotraj kot prizadeti akterji in niti ne od zunaj kot nepristranski opazovalci) — to je pozicija, s katere vidimo, kaj sovпада z naivno sliko prvega vpogleda, kaj je tisto, kar je ne-spoznavno, nerazumljeno, nevideno ...

Za odnos med zahodno (ameriško) in prvobitno, staroselsko (eskimsko) kulturo in za razumevanje vsake posebej je prav idealni medij plošča skupine The Residents: Eskimo (izdana pri Ralph Records v San Franciscu leta 1979). Težnja po razumevanju glasbe s te plošče nas prisili k temu, da se lotimo spoznavanja (kulture) Eskimov (kolikor je pač v tem prostoru (preko knjig) to sploh mogoče, poleg tega pa se nam situacija zahodne civilizacije v (tragični) simptomatični eksplicitnosti pokaže šele s pozicije kontra (ali sub) kulture kraljestva zahodnjaškega gospostva. Skratka, gibati se je treba na robu obeh kultur, če hočemo premagati zidove ne(spo)razumevanja. Glasba s plošče namreč ne pripada niti zvočnemu svetu zahodne kulture, ravno tako pa je zelo daleč od eskimske etnične glasbe, čeprav vsebuje elemente obeh — ti pa so podani na spreobrnjen način.

I

The Residents (sprevrnjeni zahod)

The Residents so (recimo) rock skupina z zahodne obale ZDA; skupina, ki sicer deluje v polju t. i. množične kulture (popularna glasba v širšem pomenu besede), pa je kljub temu nekaj drugega, »resnega«. Glasba, ki jo lahko slišimo s plošč te skupine, je v pravem pomenu besede sprevrnjena zavest zahoda. Je splet temeljnih elementov rocka, jazza, bluesa, klasične (komorne) glasbe, otroških pesmic, sodobne eksperimentalne glasbe (konkretni zvoki, elektronika ...) in zvrhane mere lastne domišljije, odete v značilni zvok skupine, ki potrjuje njihovo tezo, da je snemalni studio glasbeni instrument.

Album Eskimo prinaša glasbo s stičišča dveh kultur, ki sta, blago rečeno divergentni. The Residents so s naslonili na glasbeno gradivo,

ki ga je na terenu zbral čudaški ameriški glasbeni avantgardist Neil Sedana (na ovitku plošče piše, da gre za Polarne Eskime; sklepamo lahko tudi, da so posnetki na trakovih nastali nekje od 60. do sredine 70. let), o čemer pa v tem trenutku ne premorem nobenih (drugih) informacij.

Glavno je, da se je okoli leta 1975 Sedana pojavil v San Franciscu in članom skupine odprl vrata v svet povsem drugačne (zvočne) kulture od tiste, ki so jo bili fantje že zdavnaj siti. Ob poslušanju trakov so bili gotovo fascinirani — kreativna žilica jim ni dala miru: verjetno niti sami niso vedeli, kaj se bo izcimilo, ko so leta 1976 začeli snemati material za ploščo Eskimo. Kakorkoli že, do leta 1979 jim je uspelo: izšla je plošča z glasbo, kakršne do tedaj še nismo slišali. Grobo rečeno, gre za zlitje eskimske etnične glasbe in vizij zahodnjaka v svetu, v katerem živijo Eskimi (pravzaprav o življenju, kakršnega so Eskimi nekoč živeli). Vse skupaj je izvrstna igra z zvokom in z našimi ušesi: predstavljati si je treba moč zvočne slike, ki nas popelje v arktični vihar, ziblje v kajaku na valovih ledenega morja, v rojstvo in smrt, ki se v belini krute resnice zlijeta v eno... To je občutje diha ledene dobe.

Zavedati se moramo, da so se kot avtorji glasbe podpisali The Residents. Da so se sami potrudili narediti po eskimskih predlogah glasbila za ceremonialni ansambel. Da so uporabili vse tehnične možnosti elektronske tehnike in studia. Da so napisali zgodbe, katerih zvočne slike slišimo na plošči. Da so se brez predsodkov približali surovi resnici eskimskega bivanja. Da so označili tisto zahodno, kar je absorbiralo (torej uničilo) stari eskimski »way of life«. Da so nas šokirali. Da so nam v obraz vrgli nekaj neprijetnega (ob glasbi, ki je za naše uho »pretežka«, nas večkrat spreleti srh — ne doživimo pa estetskega ugodja J. Straussovega bidermajerja).

Ritualne pesmi (zaklinjanja) se iz originala eskimskih napevov sprevrtačajo v angleške popevke (pod narekovaji), iz ekstatičnega ritma ritualnega bobnarja se izcimijo metrični obrazci nam domačih ritmov popularne glasbe in celo imitacija vetrov arktične nevihte se prelevi v brnenje »deep freez« zmrzovalne skrinje. Tako nas glasba, ki je povsem (ne)ameriška, pusti v dvomih — pojmi naše kulturne (ne)prožnosti nas brez milosti spravljajo v zmedo.

Da so The Residents hoteli predstaviti eno najbolj neverjetnih kultur na tem planetu, dokazuje tudi ovitek plošče, kjer najdemo relativno veliko informacij o Eskimih. Čeprav so omenili predvsem bolj »ekzotične« zanimivosti eskimske tradicije (npr. da se ne sme izgovoriti ime umrlega, dokler ga ne dajo novorojenčku ali najljubšemu psu), pa nam vse to skupaj s programskimi zgodbami poda začetno informacijo. Če pomislimo na polje (tržišče), ki mu je plošča namenjena, smo lahko kar zadovoljni. O dokumentaciji virov seveda ne more biti govora, omeniti pa je še treba, da so predstavili (žal brez fotografij) glasbila ritualnega orkestra z originalnimi eskimskimi nazivi (tako npr. zvemo, da se tri- ali pettonska flavta iz mroževe kosti imenuje »pooye«).

Skladbe na plošči so povsem programskega značaja (zvočne slike); omenil sem že zgodbe, natisnjene na ovitku, ki razvajanemu zahodnjaku s pomanjkanjem domišljije omogočijo orientacijo v zvočnem

svetu. Naslovi skladb (zgodb) so: Lov na mroža, Rojstvo, Arktična histerija, Jezni angakok, Duh ukrade otroka in Praznik smrti.

Z glasbo (ki ji je zares vredno prisluhniti) nam prav vulgarno dovedo, da je nam, zahodnjakom svet povsem tuj — celo življenje ga bomo opazovali od zunaj: nikdar ne bomo živeli in nikdar ne bodo umrli, ker smo se obrnili stran od narave — obsojeni smo na čakanje nečesa (nekoga), česar nikoli ne bo; obsojeni smo na življenje v sencah, ki jih ne bomo nikdar dosegli . . .

Gre za eksplikacijo krize zahodne zavesti (evropskih korenin): to, kar se dogaja, se nam dogaja le preko posrednika (medija) — televizije, radia, tiska. Nič več in nič manj. Mi smo kupci. To in samo to.

II.

Eskimi (izgubljena preteklost)

Ob poslušanju glasbe s te plošče doživimo nekakšen kulturni šok oziroma preživimo blažjo travmo, ki nas vzpodbudi k razmisleku; skupaj s pavšalno-eksotičnimi informacijami na ovitku se nam pod plaščem radovednosti prikrade potreba ali vsaj želja po tem, da bi Eskime spoznali malo поблиže. Realnost, skrita za devetimi gorami in vodami, nam ne da miru: kaj lahko zvem o nosilcih tako zanimive kulture, kulture ljudstva, ki je živelo in preživelo v nam preprosto nezamisljivih pogojih preživetja? Kakšen je ta človek, ki s svojo voljo do življenja, z vitalnostjo, ki je Evropejci že dolgo ne čutimo več, in z življenjem, skladnim z naravo, ki smo se ji mi žal odpovedali in ji obrnili hrbet, tako nepričakovano izzove naše samozadovoljstvo in vsevednost?

Jasno je, da tukaj in zdaj ne morem resno pomisliti na to, da bi odšel k njim, na Artiko, kjer bi z njimi moral preživeti lov in požrti-je, temne ledene zime in pomanjkanja, videti polarni sij in prestati snežne viharje . . .

Vse, kar mi preostane, je revna izbira knjig v knjižnicah in morda kakšna dokumentarna oddaja na TV. Žalostna alternativa, vendar smo se pač vajeni sprijazniti z dejstvi — bolje vrabec v roki kot golob na veji.

Z branjem sem seveda takoj v diskurzu odtujenega Evropejca, travme kulturne superiornosti se ne bom kar tako znebil, še manj pa zares razumel silnice eksimskega bivanja, vendarle pa lahko napravim vsaj majhen korak v tej smeri. Branje sprošča zanimiv paradoks: več informacij dobiš, manj veš — ker je goro informacij težje klasificirati (oziroma si jo konsistentno zapomniti). Tako sem na koncu dobil občutek, da o Eskimih ne vem kaj bistveno več kot prej — to je sicer varljiv občutek, eden od glavnih razlogov pa je trivialen: čemu so knjige sploh namenjene? Žal se izkaže, da so strokovne knjige namenjene le ozkemu krogu strokovnjakov, ki uživajo le v morbidnih orgijah seciranja mrtvih trupel — žive kulture jemljejo le kot sredstvo za dokazovanje svojih (po možnosti še ideološko nastrojenih) teorij. Ljudje iz takih knjig preprosto izginejo, njihova življenja so le slikarska platna, na katera malajo svoje privide »vse sorte« malar-

ji. Morda sem pregrob, toda prepričan sem, da je etnologija znanost, ki se ukvarja z živimi ljudmi (in vsem, kar pač ti ljudje počnejo) in ne s trupli (ali v najboljšem primeru s fotografijami). Če strnem: v evropski znanosti gre za diskurz totalnega gospodstva (imperializma). Tako nam žal razen redkih izjem (to so po navadi monografije, ki jih napišejo raziskovalci, ki dalj časa živijo med ljudmi) ostanejo le še poljudnoznanstveni teksti ali kakšni bolj poglobljeni potopisi in seveda leposlovna dela, ki so lahko najmanj obremenjen vir pri seznanjanju z življenjem ljudi. Na tem mestu bi opozoril na prijetno delo Farleya Mowatta Prijatelji severnih jelenov, kjer s človeško toplino opisuje življenje Karibu Eskimov »od znotraj« (čeprav skozi neprikrita očala privrženosti in občudovanja).

Naše izhodiščno poznavanje Eskimov, njihovega življenja in kulture je tipično pavšalno evrop(ej)sko vedenje: Da niso imeli niti države, niti poglavarjev, da niso bili vojaško organizirani, da so si izmenjavali žene, da so ubijali dojenčke in jedli surovo meso. To je prav čudna, kaotična slika, ki sicer morda res drži, nikakor pa ne more biti verodostojna slika Eskimov, ker je stvarnost vedno drugačna od našega mnenja o njej, sploh pa če to mnenje izhaja iz informacij iz tretje roke.

Kakorkoli že, vsaka skupnost, ki hoče preživeti v naravnem okolju, mora biti vitalna. Vitalnost je faktor, ki poveže naravo in kulturo v dialektični ples preživetja. To je nepredvidljiva življenjska sila, ki vdahne življenje mrtvim kožam, hladnemu ledu ali žilavemu lesu. Vitalnost, ki se upira entropijski smrti, se v najjasnejši obliki pokaže ravno pri ljudeh (to pa velja za živo naravo v celoti), ki živijo v najbolj nemogočih pogojih. In preko življenjskih silnic lahko prodremo v ekosistem v celoti (seveda je možna tudi obratna pot: od zunanjih dejstev). To pa je točka, ki ji etnologi doslej niso posvečali dovolj pozornosti. Zame je eno poglobitnih vprašanj tega trenutka, ali je človek sploh (lahko) del narave ali ne. Opozicija med naravo in kulturo je v vsaki človeški skupnosti tako močna, da dobimo občutek, da je človeška družba neka tvorba, ki ni, ne more in noče biti del narave. Po drugi strani pa vsako posamezno človeško bitje diha skupaj z naravo in golo preživetje je v zadnji točki povsem odvisno od naravnih danosti.

Pri Eskimih je vprašanje ekosistema vsekakor zelo na mestu, ker so Eskimi preživeli v surovem naravnem okolju brez podežanja narave, ampak skladno z njo. Žal se avtorji niso preveč ukvarjali s tako trivialnimi, samo po sebi umevnimi stvarmi. Karkoli si že mislimo o vplivu (kako smešen pridevnik bi bil geografski) okolja na kulturo (družbeno življenje v celoti), v tem konkretnem primeru nikakor ne gre brez poznavanja vsaj parcialnega ekosistema. Izkaže se, da je kultura (v najširšem smislu) le del ekosistema. Kultura je le odziv zavestnih bitij na vse parametre, ki pogojujejo njihov obstanek. Čeprav je človek v mrežni strukturi ekosistema na eni od izpostavljenih točk, pa je vseeno povsem podrejen istemu imperativu kot vsa druga živa bitja: preživeti.

Kot primer bi podal prehrano Eskimov. Čeprav si povprečen Evropejec ne zna predstavljati jedilnika brez mesa, pa si ne zna predstavljati tudi jedilnika, ki je sestavljen izključno iz mesa. Tale »iz-

ključno« sicer za Eskime ne velja stoprocentno, ker so poleti deležni nekaj brusnic, prepotrebne vitamine in ostale snovi, ki jih lahko dobimo le z rastlinsko hrano, pa najdejo v še neprebavljeni rastlinski hrani iz karbujevega črevesja; vseeno pa jih lahko imamo za mesojedce. Pojavi se vprašanje vpliva tovrstnega načina prehrane na duhovno kulturo Eskimov. Morda je povezava za lase privlečena, vendarle pa se nam le tako razkrijejo komplementarni tabuji pri prehrani iz karibujevega črevesja; vseeno pa jih lahko imamo za mesocel kompleks (i)racionalnega mišljenja, ki se potem odraža v celotni kulturi. Ker imam o teh stvareh preprosto premalo podatkov, naj za zdaj ostane le pri opazki. Dejstvo pa je, da so Eskimi od živali spre(jema)li prav vse — od hrane do skoraj vseh predmetov materialne kulture. Ta totalna odvisnost je vsekakor morala pustiti močne sledove v celotnem življenju Eskimov. Morda je ravno to razlog »revnosti« njihove religije in mitologije. In morda so zaradi tega ta manko zelo izrazito kompenzirali na drugih področjih duhovne kulture, ki jih mi imenujemo umetnost. Umetnosti v našem pomenu besede (s posebnimi sloji in institucijami) pri Eskimih ni bilo, ker je bila tovrstna dejavnost del življenja, ki se je, kot je za človeško družbo značilno, hotela povzpeti nad tiranijo narave. (V naši kulturi je ravno nasprotno: umetnost se hoče približati naravi, vendar seveda na novem (abstraktnem) nivoju.)

Socialna kultura Eskimov predstavlja enega od vrhov v evoluciji manjših skupnosti, prilagojenih konkretnemu okolju. Čeprav so bili vedno na nitki preživetja, so vse tehnične pripomočke, ki so jih potrebovali, razvili do vrhunca. Tako je prišlo v socialni ureditvi do neke vrste zamrznitve: oblasti (v našem pomenu besede) niso poznali, čeprav so se zato toliko bolj strogo držali starih norm (konstitutivne norme običajskega prava) in tako ohranjali izredno močno inercijo: vsaka inovacija je bila zelo tvegana; kljub temu pa je vsaka inovacija, ki je prinesla več možnosti preživetja, naletela na odprta vrata. Tako so npr. hitro sprejeli kovine, predvsem nože. To je pokazalo tudi na dejstvo, da so imeli tudi trgovske stike s sosednjimi (in tudi malo bolj oddaljenimi) indijanskimi plemeni, čeprav so se stikom raje izogibali, ker se je preveliko približevanje večjih skupin praviloma sprevrglo v spopad. (Za prvobitna plemena je sploh značilno, da so same sebe imele za ljudi, svojih sosedov pa ne. Nekakšna pretirana identifikacija v izolaciji je vedno vodila v precejšnje lastne kulture. Ta pojav mi je še zmeraj zelo nerazumljiv, čeprav bi se morda dal pojasniti s psihoanalitično metodo.)

Nikakor pa ne morem obiti preprostega dejstva, da v tako ekstremnih bivalnih pogojih ljudje nimajo nobene druge možnosti kot medsebojno sodelovati. Peter Kropotkin sicer trdi, da je težnja po medsebojni pomoči eden od glavnih pogojev preživetja človeške družbe. Solidarnost naj bi bila temelj družbene organizacije (kar pri Eskimih nedvomno drži), formira pa se seveda na podlagi uspešnih izkušenj, in ne na podlagi abstraktnih kategoričnih imperativov etičnega zakona. Lov je bil glavna in najpomembnejša dejavnost in s tem tudi glavno sredstvo dokazovanja moči. Neverjeten pogum pri lovu na kite je vreden občudovanja; če ne bi vsak lovec vedel, da bo v primeru nesreče njegova družina v vsakem primeru (če bo to sploh mogoče) preskrbljena, prav gotovo ne bi mogli preživeti. Vsak posameznik

pa je seveda dokazoval svojo vrednost pri lovu in to je bil edini (recimo hierarhični) razloček med mošči. Ženske sicer niso lovile, zato pa so bile nepogrešljive pri pripravi na lov (predvsem pri šivanju nepremočljive obleke, ki je bila pri lovu s kajakom življenjskega pomena).

Ker so vedeli, kako surovo bo življenje, so otrokom dopustili povsem brezskrbno otroštvo: nikoli jih niso pretepali in ničesar niso zahtevali od njih. Učna doba je bila povsem spontana: otroci so se sami od sebe učili od staršev vseh dejavnosti, ki so jih morali obvladati za preživetje.

Če so starši vedeli, da otrok ne bodo mogli preživeti, so se jim raje odpovedali. Pri tem so otoka posadili v sneg le v najhujši stiski. V časih lakote so delovali skrajno racionalno. Da ne bi propadla celotna skupnost, so imeli vrstni red umiranja (zavestni samomor od starcev, preko otrok, žensk do lovcev). Ko je umrl lovec, je bila v nevarnosti celotna skupnost. V teh krizah je prihajalo tudi do kanibalizma, ki pa je bil sicer obsojan. V tej hladni logiki preživetja pa so v normalnih pogojih vsi skupaj skrbeli za sirote, vdove in starce, le ko ni bilo nobenega upanja več, so delovali skladno s hladnim premislekom.

Na koncu še nekaj o glasbi (oziroma umetnosti):

Po funkciji bi lahko glasbo v najširšem smislu razdelili na sakralno in profano. Čeprav se tukaj omejujem na glasbo prvobitnih kultur, bi rad omenil, da ta dualizem velja tudi za našo glasbo, pri čemer pa je od baroka naprej glasba dobila še tretjo funkcijo, to je politično. V primeru Eskimov je na sakralni strani vsako obredno prepevanje, glasba (predvsem kompleksno ritmično bobnanje z zelo preprostim monotonim petjem) ob ekstatičnih plesih, razna zaklinjanja in podobno (The Residents uporabijo napeve ob prazniku smrti — kot se imenuje eskimska varianta našega čaščenja pomladi, sonca, prebujenja narave ob spomladanskem ekvinokciju — ob obredu vračanja tjulenjeve duše nazaj v morje, ob zdravljenju arktične histerije). V drugo skupino bi lahko šteli prepevanje ob enoličnosti dolgotrajnih zimskih noči. Pripovedovanje zgodb ima tudi vzgojni pomen in seveda tudi pomen pri kohezivnosti skupnosti (mitska zgodovina in podobno), kar kaže na zametke politične funkcije. Nenazadnje pa sem spadajo tudi dvoboji (imenujejo jih »ples ob bobnu«), ki imajo izrazito družbeno (sedaj bi rekli politično) funkcijo. Pevski dvoboji so sploh ena najbolj zanimivih eskimskih »pogruntavščin«, iz katerih bi se lahko marsikaj naučili.

Iz vsega tega sledi zaključek, da ima glasba izrazito družbeno kohezivno funkcijo — pravzaprav je eden od enakovrednih elementov (pogojev) preživetja, pa naj se nam zdijo razna zaklinjanja še tako brezplodna in nesmiselna. Umetnost ni potreba, ki se pojavi šele na določeni razvojni stopnji družbene ureditve, ampak je vpeta v obstoj družbe — je eden od konstitutivnih momentov skupnosti.

Dejstvo je namreč, da so imeli ljudje v prvobitnih skupnostih veliko prostega časa, potreb po podoživljanju preživetega, izmišljanju novega in nenazadnje tudi potrebo po komuniciranju znotraj skupnosti in seveda tudi po dokazovanju skupne identifikacijske točke. Kaj pa je za to pripravnejše kot glasba, ki ji zmore vsakdo slediti in ki je

zato izrazit medij združevanja in družabnosti? Brez umetnosti Eskimi enoličnih zimskih noči preprosto ne bi mogli preživeti.

Omenil bom še oceno muzikologa Bruna Nettla, da je eskimska glasba v tonalnem (in manj v ritmičnem) smislu z značilnim recitativnim petjem in valujočim melodičnim gibanjem ena najpreprostejših (Music in Primitive Cultures, str. 107). Na ovitku je izpisana tudi lestvica: F, G, B, DES, DIS.

Epilog:

»Vse zgodbe na tej plošči so napisane v preteklem času. Razlog je v tem, da so bili Polarni Eskimi odrešeni svojega bednega načina življenja konec 60. let. Takrat so bili vsi preseljeni v domove, ki jim jih je oskrbela država blagostanja, tako da sedaj preživijo večino dneva pred televizijo.« (The Residents)

»Tako gre to.« (Kurt Vonnegut)

Rajko Muršič

THE POINT OF CONTACT BETWEEN THE SOUNDS OF TWO CULTURES

The Eskimo, a gramophone record of californian group The Residents, released in 1979, offers a good opportunity for comparing Western and Eskimo civilizations, for their music has grown on the meeting-point of both cultures. It represents a marriage of ethnic Eskimo music with the West's view of the world Eskimos used to live in. The record presents Eskimo cultural patrimony in some sort of programme blocks. While listening to the play of sounds coming from traditional Eskimo instruments, one has to imagine an arctic storm, kayaks, birth and death grown into one, and feel the breath of the Ice Age. Although the compositions have the nature of programme music, contemporary technology, such as electronic techniques and studio recording, has rendered them familiar to the western ear. Yet at the same time we are being schocked by their message, for the Residents are making it quite vulgarly clear through their music that the Eskimo world is a complete mystery to us, people of the West, and that we will forever be watching it from the outside.